

svaghed. Lærde mænd med jovialt sindelag bliver efterhånden melankolske og tavse. Man hører ofte, at de melankolske er talentfulde, men det vil være mere rimeligt at påstå, at de talentfulde bliver melankolske.« Man kan ligefrem dø af det: »Hvis jeg i al beskedenhed selv må sige noget, tror jeg, at Plinius den Ældre ville tilføje en ny dødsårsag til de allerede kendte: jagten på visdom fører til en alt for tidlig død for mange lærde mænd. På listen over dødsårsager mangler vi 'død af visdom'.« I anden sammenhæng frarådes det professorer at bruge lys af talg. Heldigvis skrev allerede renaissancehumanisten Marsilio Ficino en bog om, 'Hvordan man holder lærde mænd ved godt helbred' – »en bog vi ofte støtter os til i Modena«.

Når man læser denne bog som historiker uden særlig indsigt i arbejdsmedicin, bliver man slået af hvilken indsigt, det var muligt at samle for tre hundrede år siden – og melankolsk ved tanken om, i hvor høj grad denne viden i mange år blev negligeret. Naturligvis er behandlingen af arbejdsrelaterede sygdomme forbedret i takt med de medicinske fremskridt, så Ramazzinis behandlingsforslag oftest er helt forældede, men kviksølvs farlighed var kendt allerede i antikken. Alligevel ser vi i dag klinikassistenter, der har pådraget sig mén ved arbejdet med at ælte plomber til vores tænder. Også tobakkens skadevirkninger er beskrevet indgående i denne gamle bog – og først sidste år har Københavns Universitet indført rygeforbud.

Ramazzinis bog er et vigtigt kulturhistorisk dokument, som sætter et emne, der fylder meget i nutiden, i et langt historisk perspektiv. Den foreligger her i en letlæst oversættelse til dansk; kun hist og her må man ty til fremmedordbogen, fordi de medicinere, der har begået oversættelsen, lader nogle medicinske fagudtryk stå uformidlede. Teksten er ikke annoteret, og indledningen indskrænker sig til en side.

Niels Lund

REINHART KOSELLECK: *Begriffsgeschichten. Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache*. Frankfurt am Main 2006, Suhrkamp. 569 sider. EUR 38.

Den tyske historiker Reinhart Koselleck døde den 3. februar 2006. Den posthumt udgivne artikelsamling *Begriffsgeschichten* sætter et fornemt punktum for forfatterskabet. Værket er dedikeret til begrebshistorien, men kan læses som destillerede udtræk af Kosellecks tidligere udgivelser også på andre områder. Artiklerne trækker således på tematikker, eksempler og argumenter fra både de to monografier: dissertationen *Kritik und Krise* fra 1959 og doktorafhandlingen *Preussen zwischen Reform und Revolution* fra 1967; fra det monumentale begrebshistoriske leksikon *Geschichtliche Grundbegriffe* (1972-1997); og fra de to tidligere essaysamlinger fra Suhrkamp: *Vergangene Zukunft* fra 1979 og *Zeitschichten* fra 2000.

Værket indeholder 23 artikler udgivet i perioden fra 1976 til 2005, tre hidtil upublicerede ekskurser, et efterord af Carsten Dutt – en elev af Hans-Georg Gadamer – omhandlende Kosellecks ufærdige fragmenter til indledningen, et begrebs-, navne- og sagregister samt afslutningsvis henvisninger til, hvor de respektive artikler tidligere har været publiceret. De i alt 26 tekster er inddelt i fem sektioner: 1) *Om begrebshistoriens teori og metode* 2) *Begreber og deres historie* 3) *Om oplysningssprogets semantik og pragmatik* 4) *Om den politiske og sociale forfatningshistories semantik* 5) *Fra begrebshistorie til den begrebne historie*. Opdelingerne mellem de fem sektioner er imidlertid ikke rigide, idet de fem tematikker ofte

optræder side om side i de respektive artikler.

I artiklen »Hinweise auf die temporale Strukturen begriffsgeschichtlichen Wandels« fra 1994, der er at finde i bogens første sektion, skriver Koselleck, at de berømte teoretiske og metodiske retningslinier fra indledningen i det første bind af *Geschichtliche Grundbegriffe* fra 1972 med tiden udviklede sig til en »teoretisk spændetrøje« (s. 86). Mens han ved udarbejdelsen af artiklerne til leksikonet var tvunget til at følge disse retningslinier – forklarer han – forandrede hans egne teorier om begrebshistorie sig løbende. I forlængelse heraf kan hele den første del af *Begriffsgeschichten* læses som forsøg på at klargøre intentionerne med *Geschichtliche Grundbegriffe* og de forandringer, hans begrebshistoriske tilgang har undergået fra 1970'erne og fremefter. I de seks artikler kan man således genlæse mange af Kosellecks berømte tanker om forholdet mellem social historie og begrebshistorie, mellem historieskrivningen og dens sproglige kilder, og mellem begivenhed og struktur, og man kan stifte bekendtskab med de før-sproglige eller metahistoriske eksistensbetingelser, som ifølge Koselleck strukturerer al menneskelig aktivitet og organisation. Endelig kan man orientere sig i de to begrebshistorisk fokuserede hovedteser fra henholdsvis *Vergangene Zukunft* og *Zeitschichten*, nemlig modernitetstesen om, hvordan menneskets forventninger til fremtiden i den såkaldte Sattelzeit (perioden 1750-1850, betragtet som en tid hvor samfundet var 'undervejs') blev løsrevet fra erfaringen om fortiden; og tesen om, at historie ikke bør forstås som én lineær bevægelse, men derimod som lag af tidslige strukturer, der med forskellig varighed, hastighed og styrke griber ind i hinanden, og at historien netop udspiller sig i en konstant interaktion mellem disse tidslige lag.

I bogens anden sektion eksemplificeres tesaerne fra *Vergangene Zukunft* og *Zeitschichten* gennem fokuserede begrebshistoriske studier. Disse byder bl.a. på gensyn med begreberne 'Revolution', 'Krise' og 'Fortschritt', som Koselleck har beskæftiget sig med siden *Kritik und Krise*, men også med senere udforskede begreber som 'Patotismus' og 'Bildung'. Størst indtryk gør eksemplerne på den stigende fremtidsfokusering i 'saddeltiden', hvor den begrebslige topografi forandrede sig radikalt.

Som en indikator på og faktor bag denne udvikling fremkom på den ene side begrebslige nydannelser som liberalisme og socialisme, og på den anden side udvikledes der nye betydninger i en række allerede eksisterende ord som eksempelvis revolution. Alle begreberne sigtede i praksis mod socialt og politisk at omforme det disintegrerende standssamfund, og fælles for dem var, at de ikke var erfaringsmættede, dvs. dannet via en erfaring af fortiden, men i stedet kompenserede for deres erfaringsunderskud gennem forventningstunge udkast til fremtidige verdener, der efterfølgende skulle skabes. De fremtidsfokuserede begreber blev samtidig indkapslet i en forestilling om *Historien* som en irreversibel proces med en indbygget struktur, som mennesket kan programmere, styre og accelerere. Dette betød på den ene side, at de, der formåede at definere begrebernes specifikke indhold og retning, anskaffede sig et af de mest effektive våben i moderne politik, og på den anden side, at mennesket kunne fraskrive sig ethvert ansvar for sine handlinger ved at tildele de tidsligt ladede begreber status af selvstændige aktører i historien. Om brugen af begrebet 'Fortschritt', i hvis navn utallige tvivlsomme handlinger i historien blev legitimeret, skriver Koselleck således: »Den empiriske agent bliver frataget sit ansvar, han udfører en handling, hvis herkomst og mening bliver tilskrevet fremskridtet« (s. 160).

Det er via eksempler som fremskridtsbegrebet, at Koselleck i *Begriffsgeschich-*

ten ekspliciterer sit nøgterne historiesyn. Ifølge ham har historien ingen iboende mening eller retning, men indeholder udelukkende et sæt formalistiske strukturer, som vi mennesker kan udfylde på forskellig vis. Samtidig med at historie således i høj grad er noget, der skabes af og mellem mennesker, kan de formalistiske strukturer aldrig bøjes og formes fuldstændig efter vore ønsker.

I artiklen »Aufklärung und die Grenzen der Toleranz« i bogens tredje del, omhandlende oplysningstidens semantik og pragmatik, minder Koselleck os om de forpligtigelser, det ansvar og de grænser, der er pålagt os som historieproducenter. Fokus er på oplysningstidens krav om tolerance, der som udgangspunkt sigtede mod alle former for undertrykkelse og forfølgelse. Koselleck viser imidlertid, at mens det aldrig lykkedes at skabe en betydning af tolerance, hvor alle er inkluderet, slog de enormt høje krav om tolerance, der opstod i jagten på en perfekt verden, ofte over i nye og hårdere former for intolerance over for forskellige individer og grupper. Han skriver bl.a.: »Der er ingen tvivl: En af konsekvenserne af oplysningstiden – bestemt ikke den eneste – fører til opdragelsesdiktaturet« (s. 354).

Artiklen om grænserne for tolerance i oplysningstiden er typisk for, hvordan Koselleck i en periode over et halvt århundrede advarede mod det moderne menneskes til tider overdrevne og uigennemførlige krav om at skabe det perfekte samfund. Han insisterede vedblivende på, at mennesket i sin planlægning af de kommende verdener nødvendigvis bør trække på de historiske erfaringer og inddrage en historisk-kritisk teori om det *menneskeligt mulige*, hvis målet er en varig og ansvarlig social-politisk orden. Samtidig anbefalede han et semantisk kontrolleret sprogbrug, der sigtede imod pluralisme, anerkendelse og tolerance frem for udelukkelse, intolerance og hypostaserede ven/fjende-forhold. I *Begriffsgeschichten* er forsøget på at opstille specifikke menneskelige handlekategorier repræsenteret ved det originale forsøg, i »Zur Begriffsgeschichte der Zeitutopie«, på at udvide Ernst Blochs kategori 'håb' med en række andre kategorier, der ifølge Koselleck er ligeså vigtige for den menneskelige eksistens. Artiklen »Feindbegriffe« udfolder hans klassiske advarsel mod stereotyper og hårde dualismer i vores sprogbrug.

I bogens fjerde og femte sektion behandles primært forfatningshistoriske problemstillinger. Et af kodeordene i denne sektion er begrebet 'Bürger', som bl.a. er omdrejningspunktet i to artikler om forfatningsspørgsmål i perioden omkring 1848 i Preussen. De to artikler trækker på arbejdet med *Preussen zwischen Reform und Revolution*, men borger-tematikken har været evigt tilbagevendende i Kosellecks skrifter lige siden *Kritik und Krise*. I dette værk problematiserede Koselleck, at absolutismens politiske system havde vist sig ude at stand til at omforme sine undersåtter til borgere ved at tillade deres deltagelse i statens politik, mens han samtidig kritiserede, hvordan det voksende borgerlige samfunds (i starten hemmelige) moralsk betonedede samfundskritik gennem en kobling til tidens utopiske historiefilosofier udmøntede sig i uansvarlige politiske krav om umiddelbar handling i retning af en bedre verden. I artiklerne i *Begriffsgeschichten* fortsætter Koselleck diskussionen om borgeren. Ud over at fastslå, at alle borgere bør have ligeberettigelse, og at de skal deltage i statslig og mellemstatslig politik, omtaler han i en artikel desuden økologibevægelsen som et eksempel på et nødvendigt borgerinitiativ (s. 516-526), mens han andetsteds diskuterer, hvordan man skal skelne mellem borgere og ikke-borgere i dagens hastigt foranderlige Europa (s. 401).

Nutidens og fremtidens Europa er også temaet for artiklen »Diesseits der Nationalstaat« i bogens sidste sektion. Her fremhæver Koselleck de føderale

politiske strukturer som et element, der adskiller den tyske historie fra andre europæiske landes historie. Han hævder ikke, at de føderale strukturer er en speciel tysk præstation, men snarere, at der har været givet visse strukturer, der i en lang periode muliggjorde føderalisme – lige indtil disse blev slået ud af kraft med Hitlers kompensatoriske slogan 'Et folk, et rige, en fører' (s. 489). Henvi-ningen til dette slogan tjener til at minde os om, at de føderale strukturer lige så lidt som nationalstaten skal opfattes som telos i historien. Føderalisme er med andre ord blot en blandt flere politiske optioner, som vi mennesker har mulig-hed for at arbejde i retning mod. At Koselleck havde føderalisme som ideal for nutidens og fremtidens Europa, fremgår klart af artiklens sidste linier: »Hvad Europa end måtte blive til, er det nødvendigt, at vi – ikke blot økonomisk, men også politisk – opnår og opretholder et minimum af føderalisme, hvis vi skal leve videre her på kontinentet« (s. 503).

Begriffsgeschichten er fyldt med en lang række andre eksempler på, hvordan vore muligheder i fremtiden kan skitseres og diskuteres via kritiske studier af fortiden. Overordnet set bidrager artikelsamlingen ikke med afgørende nyt til Kosellecks univers, men de mange små variationer, nuancer og videreudviklin-ger af de kendte tematikker i forfatterskabet giver en klarere og dybere for-ståelse af hans mange tanker om historie og historievidenskab. Artiklerne i bogen er ikke blot spændende og velskrevne, men tvinger samtidig læseren til at reflektere over historiens, historieskrivningens og historikerens rolle i det moderne samfund. Hermed være sagt, at *Begriffsgeschichten* varmt kan anbefales både til dem, der gerne vil stifte bekendtskab med Kosellecks univers, og til dem, der gerne vil trænge længere ind i det.

Niklas Olsen

HÅKON W. ANDERSEN, TERJE BORGERSEN, THOMAS BRANDT, KNUT OVE ELIASSEN, OLA SVEIN STUGU OG AUDUN ØFSTI: *Fabrikken*. Oslo 2004, Scandinavian Aca-demic Press/Spartakus Forlag AS. Illustreret. 682 sider. NOK 348.

Dette er en spændende og inspirerende bog, men også en delvis uforløst bog. Dens udgangspunkt er, at en fabrik ikke alene er et produktionssted, men også et kulturelt fænomen. Det er forfatterne opfattelse, at »fabrikken« i de sidste 200 år har været en central del af de moderne vestlige samfunds tankegods og kultur, fordi fabrikken har leveret begreber, billeder, ideer og værdier, der har præget samfundet afgørende. Disse forestillinger dækker ganske vist kun en del af den samfundsmæssige helhed, men har i deres påvirkning af beslutninger og strategier spillet en uforholdsmæssigt stor rolle. Tilsvarende er »fabrikken« med forfatterne ord fabrikeret både som artefakt og som forestilling. Bogens tilgang er primært idehistorisk; det er begrebsliggørelsen af fabrikken som institution de sidste 200 år, der er hovedtemaet.

Foruden de seks hovedforfattere indgår ni andre bidragydere i forfatterkol-lektivet. De kommer fra fag som historie, litteraturhistorie, filosofi og musik-, kunst- samt mediehistorie. Hovedparten er tilknyttet Norges teknisk-naturvi-denskabelige universitet i Trondheim. Fabrikken er en sammenfatning af et større projekt med samme navn, som desuden har publiceret en skriftserie med fem numre. Målgruppen er det brede publikum, og bogen er da også indby-dende og tiltalende designet og udstyret med flere farveillustrationer, hvor far-vebalancen dog i nogle tilfælde er lidt ude af kontrol. Der er noter og en fyldig litteraturliste. Med sine over 600 sider er det en vægtig bog.

Teksten er opdelt i 26 kapitler og 16 punktnedslag fordelt i tre dele, hvor